

Bene Sándor: *A harmadik szirén. Zrínyi Miklós költészete*

Budapest, Osiris – Gondolat, 2021 (Osiris Irodalomtörténet Monográfiák), 1068 l.

Kazinczy Ferenc 1817-ben adta ki *Zrínyinek minden munkáját*, Arany János 1859-ben tartotta akadémiai székfoglaló beszédét *Zrínyi és Tasso* címmel, Széchy Károly 1896–1902 között publikálta monumentális Zrínyi-életrajzát, és nagyjából ugyanekkor rendezte sajtó alá Négyesy László is Zrínyi költői műveit (1914); Klaniczay Tibor még monumentálisabb Zrínyi-monográfiájának első kiadása 1954-ben jelent meg, Kovács Sándor Ivánnak a lírikus Zrínyiről szóló monográfiája pedig 1985-ben. Ha végigtekintünk ezen a kronológián, akkor azt látjuk, hogy a 19. század eleje óta nagyjából harmincévenként született olyan mű, amely megújította a magyar Zrínyi-kutatást. Bizton mondhatom, hogy Bene Sándor legújabb monográfiája¹ méltó folytatása ennek a sorozatnak. Zrínyi költészetének ez a monografikus feldolgozása nemcsak összefoglalja és átértelmezi az eddigi kutatási eredményeket, hanem sok új és továbbgondolandó kérdést is felvet. És véleményem szerint, az az igazán nagy mű, amely legalább annyi új kérdést felvet, mint amennyi régít megválaszol.

A legfontosabb kérdés, amelyre a szerző kötetével választ szeretne adni az az, hogy modern költő-e Zrínyi? Ha igen, akkor vajon miben áll ez a modernség? „Muzeális tárgy, irodalomtörténeti vizsgálódás preparátuma-e a Syrena-kötet, vagy ha távolról is, de képes-e még megszólítani a jelenkort?” Majd valamivel később: „Zrínyi Miklós az első modern magyar költő” (15) – fogalmazza meg Bene Sándor mindjárt a kötet bevezetőjében a tételmondatát. Azt viszont már csak a kötet végére tudjuk meg, hogy miben is állt Zrínyi modernsége. Jómagam is bírálatom végére fogom megállapítani azt, hogy a szerzőnek vajon sikerült-e bizonyítania tételmondatát, és megválaszolni az általa feltett kérdést: „Élő emléke még a kortárs magyar irodalomnak Zrínyi költészete, vagy már pusztán archiválandó nemzeti hagyomány?” (25).

A kiadás valójában nem egy szerző (Zrínyi Miklós), hanem egy kötet (*Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos*) monográfiája. Persze Zrínyi esetében semmi sem szokványos, így a kötet címe sem, mert a kötetnek valójában nincs is címe, csak szerzője van. Ez azt jelenti, hogy sem a fiktív narrátor, sem a valóságban létezett hűség szerző nem választható el a mű szövegétől. Azaz Zrínyi már a címmel jelezte, hogy a kötetben róla (is) lesz szó. Ezért nem kerülhető meg a referenciális olvasás, és ezt Bene Sándor nem is kerüli meg, de az eddigi referenciális értelmezéseket (elsősorban Széchy Károly és Kovács Sándor Iván olvasatait) sok ponton korrigálja.

¹ BENE Sándor, *A harmadik szirén: Zrínyi Miklós költészete*, Bp., Osiris–Gondolat, 2021 (Osiris Irodalomtörténet Monográfiák).

Igaz, hogy nincs klasszikus értelemben vett címe a *Syrenának*, de azért mégiscsak egy vegyes verskötetről van szó. Tudomásom szerint nincs a magyar irodalomban még egy olyan verskötet, amelyről 1068 oldalas monográfiát írtak. Ezzel, véleményem szerint, Bene Sándor a (filológiai) heroizmus terén felzárkózott Zrínyi mindennemű (poétikai, közéleti, hadászati) heroizmusa mellé. Tudjuk, nihil perfectum sub Sole, de azért mégis megkockáztatom azt a kijelentést, hogy Bene Sándor monográfiája esetében irrelevánsak az itt-ott olykor-olykor felbukkanó recenzensi fanyalgások, hogy „még ezt is, meg azt is meg lehetett volna” nézni. A szakirodalom felhasználása tekintetében egyszerűen nem találni hiányosságokat, a szerző a teljességre törekedett.

De nem csak emiatt lett ilyen vastag a kötet, hanem azért is, mert a szerzőnek fel kellett vázolnia azokat a poétikai és teológiai kontextusokat, amelyeket egyrészt elfelejtettünk, másrészt elhanyagoltunk, vagy egyszerűen csak nem volt rá szemünk és nyelvismeretünk (horvát), hogy észrevegyük. A szerző e hiányzó kontextusok leírásával a magyar komparatiztika adósságait is törlesztette. Mert voltak és vannak ugyan kiváló italianistáink és kroatistáink, de még sincs monografikus feldolgozása a 16–17. századi magyar–olasz vagy magyar–horvát irodalmi kapcsolatoknak. És nemcsak új kontextusokat kellett felvázolni, hanem:

Ahhoz, hogy Zrínyi művét saját kontextusában lehessen megítélni, előbb le kellett bontani körülötte az álkontextusokat, azokat a hiedelemhálózatokat, amelyek a nagy elődök (Arany János, Horváth János) hagyta üres helyeket mégiscsak ki akarták tölteni, s ahol amazok a magányos zsenialitás tézisével elismerték a tudományos magyarázat nehézségeit és aktuális határait, nemzeti keretbe akarták illeszteni azt is, ami oda nem fér el. (A legárulkodóbb példája ennek a stratégiának: a kötetegész, a kompozíció háttérbe szorulása a közepét elfoglaló eposz rovására az értelmezésben.) (15–16)

Véleményem szerint mindkét munkát, tudniillik a régi kontextusok lebontását és az újak felépítését, Bene Sándor mintaszerűen oldotta meg.

A monográfia első nagy fejezete (*Sylvae. Az értelmezések erdejében*) a *Syrena*-kötet felfedezéséről szól. Azt eddig is tudtuk, hogy ebben Kazinczynak és részben Kölcseynek is oroszlánrésze volt. Azt a kérdést viszont már nem igazán tette fel a magyar irodalomtörténet-írás, hogy Kazinczy és Kölcsey miért éppen Zrínyit emelte ki a magyar régiség irodalmából, és miért építették bele a Zrínyi műveiből kiolvasott gondolatokat saját irodalmi programjukba is. Ráadásul ketten kétféle, egymással teljesen ellentétes módon. Bene Sándor amellettt érvel, hogy Kazinczy Zrínyi költői műveit a 17. századi többnyelvű és többkultúrájú irodalmi kontextus felől olvasta. Ennek az lett az eredménye, hogy az egész *Syrena* szövegét szerette volna megtenni a „magyar költészet architextusává” (62), azt a *Syrena*-kötetet, amely jórészt a 17. század eleji olasz költészeti nyelvet szólaltatta meg magyarul. Kölcseyt viszont már csak az érdekelte Zrínyiből, ami „magyar”, és nyilvánvaló, hogy a *Syrena*-kötet legmagyarabb darabja az eposz. Ilyen eposzt csak egy igazi törzsökös magyar költő képes írni, ezért tette meg Kölcsey Zrínyit

minden magyar költő őstípusává.² De a 19. század elején Kölcsey szerint eposzt már nem lehet írni, ezért aztán Zrínyi nem a költők, hanem az irodalmárok számára lett fontos. Nem a költők írják tovább Zrínyi szövegeit, hanem a filológusok, akik számára szintén a *Szigeti veszedelem* emelkedik kitüntetett helyre, míg a *Syrena*-kötet versei csak az eposz ornamentikájaként kerülnek szóba. Ezáltal – vonja le a következtetést Bene Sándor – Zrínyi költői alakjában a „heroikus, pátoszos nemzeti bárd” modellje képződött meg (91).

A szerző szerint ennek a paradigmának a hattyúdala Kovács Sándor Iván szintén nagy és heroikus filológiai nyomozó munkával megírt monográfiája, *A lírikus Zrínyi* volt: „Ez a monográfia fogadta el utoljára természetes keretként a Zrínyi-hagyomány Kölcsey kínálta értelmezési paradigmáját [...]. Rámutatott arra, hogy ha egy költői megnyilatkozásnak előítéletes, ideologizáló kérdéseket teszünk fel, akkor hiányos, ellentmondásos, illetve a legjobb esetben részlegesen érvényes válaszokat kaphatunk csak” (91). De vajon melyek is voltak azok az előítéletes és ideologizáló kérdések, amelyekkel Kölcsey óta Kovács Sándor Ivánig megpróbálták szóra bírni eleink Zrínyi költészetét? Ezek explicit kifejtésére igazából a monográfia végén kerül sor, ahol minden parttalan magyarázatnál beszédesebb az, ahogyan Bene Sándor Kölcsey és Kazinczy Zrínyi-versét egymással összehasonlítva elemzi. Míg Kazinczy tizenöt strófában újrírja (imitálja) az egész *Syrena*-kötetet, addig Kölcsey egyetlen szót sem vesz át Zrínyitől.

A monográfia második nagy fejezetének a címe: *Syrena 1.0 Referenciális olvasat*. Ebben a szerző a referenciális és allegorikus (többrétegű) olvasatok lehetőségeit, korlátait, valamint a két olvasat egymáshoz való viszonyát írja le. Ennek a kérdésnek a tárgyalása azért különösen fontos, mert sokáig az volt az elfogadott álláspont, hogy a *Syrena*-kötet „legfontosabb” darabja, a *Szigeti veszedelem* ellenáll az allegorikus olvasatoknak. Ugyanakkor, ha nemcsak az eposzt, hanem a *Syrena*-kötet egészét nézzük, akkor már más a helyzet. Történt is kísérlet arra, hogy a *Syrena*-kötetet mint „labirintus-kötetet”³ politikai allegóriaként értelmezzük, de ennek nem volt egyértelműen pozitív recepciója a szakma részéről. Kiss Farkas Gábor következtetése legalábbis ezt bizonyítja: „Zrínyi eposzi nyelve alapvetően egyrétegű, nem tesz lehetővé kettős olvasatot, emiatt nem találhatók allegorikusnak mondható részek. Az egész cselekményen végighúzódnó, folyamatos allegória pedig teljesen ütközne az eposz tendenciájával, amely mintha szándékosan szimplifikáló lenne. [...] A *Syrena*-kötet egyetlen allegorikus eleme véleményem szerint a címlapkép.”⁴

Ha viszont nem politikai, hanem más allegorikus, pontosabban analogikus jelentéseket keresünk a kötetben, akkor valóban meglepő eredményekre jutunk. Bene Sándoré

² Lásd erről részletesebben: SZILÁGYI Márton, *Adalékok Kazinczy Ferenc Zrínyi-kiadásának jelentőségéhez (Zrínyi Miklós rekanonizációja a 18. század végi 19. század eleji magyar irodalomban)*, Széphalom. A Kazinczy Társaság Évkönyve, 22(2012), 85–91.

³ BORIÁN Gellért Előd, *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*, Pannonhalma, 2004, (Pannonhalmi Füzetek 50), 323–365.

⁴ Kiss Farkas Gábor, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*, Bp., L'Harmattan, 2012, 178–179.

az érdem, hogy ezekre az analógiás értelmezési lehetőségekre felhívta a figyelmünket, de még mielőtt ezek tárgyalására térnék, feltétlenül meg kell említenem a töről metszett pozitivistá-referencialista olvasat alkalmazásával Bene Sándor által elért új eredményeket is. Az eddigi Zrínyi-szakirodalomban közhelyszámba ment az, hogy a *Syrena*-kötet lírai darabjai csak afféle ujjgyakorlatok, előtanulmányok az igazán nagy műhöz, az eposzhoz, és mint ilyenek csakis az eposz előtt keletkezettek. A szerző azonban meggyőző adatokkal bizonyítja azt, hogy ennek éppen az ellenkezője az igaz: a szerelmes versek és a hősepigrammák az eposz után, a kötetkompozíció formálódása közben íródtak. Azaz a versek keletkezési sorrendjét nem az antik hagyományból eredeztethető toposz szerint – amire egyébként maga Zrínyi is rájátszott a *Syrena* szövegében – hanem inkább a tudatosan megalkotott kötetterv szerint kell megállapítanunk. Az antik toposz ugyanis afelé viszi az értelmezést, hogy a költő fiatalkorában játszadozik a szerelem édes versével, majd a felnőttkorba lépve és megkomolyodva immár magasztosabb és a közösség szempontjából hasznosabb dolgokról (harc, hazaszeretet, önfeláldozás) énekel.

Bene Sándor számos meggyőző adatot hoz arra, hogy a Zrínyi életében történt valós események miként tükröződnek nemcsak a *Szigeti veszedelem*, hanem az egész kötet szövegében. Ezáltal eddig egzaktnak hitt filológiai bizonyítékokról deríti ki, hogy azok bizony egyszerű félreolvasáson alapulnak. Ilyen például az, hogy Czobor Mihály *Aithiopia*-fordításának egyetlen fennmaradt kézírata, amelynek egyik helyét Zrínyi az eposzban imitálta (*Szigeti veszedelem*, I, 74) nem a korabeli forrásokban ismeretlen Soos, hanem Loos Ádám tulajdonában volt. Ez utóbbi a Lippay György és Esterházy Miklós körül csoportosuló politizáló nemesség fontos háttérembere volt az 1640-es évek második felében. Bravúros bizonyítékot hoz arra is a szerző, hogy a *Syrena*-kötet korabeli legavatottabb olvasója, Zrínyi Péter is bizony referenciálisan értelmezte a költői szöveget, és nagyon jól tudta, hogy az abban szereplő mitológiai neveket nemcsak ő, hanem a többi kortárs is pontosan be tudja azonosítani. A *Fantasia poetica I*, valamint az *Idilium I* Licaonra vonatkozó strófái azért hiányoznak a horvát *Syrenából*, mert Licaon alakjában könnyen felismerhető volt Frangepán György, Zrínyi Péter sógora. Zrínyi Miklósnak meg is volt az oka arra, hogy elverje a port Frangepánon, hisz ő volt a költő első feleségének, Draskovics Mária Eusébiának a korábbi jegyese. A kérdés már csak az, hogy Miklós mégis miért vállalta Licaon-Frangepán gúnyolását? Ő nem tartott a családi botránytól? Vagy éppen szándékosan szította azt? Vagy mindössze csak költői játszadozásról van szó?

Azt mindenesetre ez az eljárás is megerősíti, hogy Zrínyi a *Syrena*-kötet elsődleges olvasói közegének a saját családját tartotta. Egyébként Miklós első házasságának kalandregénybe illő történetét és az ehhez kapcsolódó szövevényes szerelmi, birtokjogi és politikai viszonyokat Bene Sándornak sikerült tisztázni új horvátországi levéltári források alapján. Az így elért eredmények nemcsak azért fontosak, mert meg tudhatjuk, hogy ki kinek udvarolt, ki kit vett el feleségül, és a házassági szerződés

révén ki járt jól, és ki rosszul; hanem azért is, mert az életrajzi tények nem ismerete, avagy ismerete, de félreértelmezése a *Syrena*-kötet irodalmi interpretációjára is kihat. Leginkább Draskovics Mária Eusébia halála lódította meg egyes értelmezők fantáziáját, amikor kiadtak olyan forrásokat, amelyek szerint Eusébiát saját férje, Zrínyi Miklós ölte meg hűtlenség miatt. Bene Sándor kiderítette, hogy Zrínyinek legegységesebb érdeke volt feleségét életben tartani, ha nem másért, már csak azért is, mert csak így tudta megvédeni a házassága révén balkézről szerzett birtokai tulajdonjogát. Nagyon fontos forrás ebben a tekintetben, amit Szilágyi Sándor a Draskovics-levéltárról írt ismertetésében elfelejtett megemlíteni, és amit monográfiájában Bene Sándor közöl: Draskovics Miklósnak 1651. szeptember 7-én Draskovics Gáspárnak (az immár halott Eusébia édesapjának) írt leveléből egyértelműen kiderül, hogy a Draskovicsok kezdték el azt terjeszteni, hogy Zrínyi volt az, aki „kivégezte e világbul” Eusébiát (146). Azaz egyértelműen az ellenérdekelte fél. De az még ennél is fontosabb, hogy az apa végülis nem indított pert Zrínyi ellen, ami Bene Sándor szerint azt igazolja, hogy Draskovics Miklós bizonyítékai nem lehettek túl erősek, sőt Zrínyi a későbbiekben kitűnő viszonyt ápolt volt apósával, egészen annak haláláig.

És mi értelme is volt irodalmi szempontból az életrajzi adatok utáni levéltári bűvárokodásnak? Elsősorban az, hogy így szilárd érveket tudott hozni a szerző a *Syrena*-kötet új keletkezéstörténete mellett. Eszerint az eposz majd tíz évig készült (az 1630-as évek végétől az 50-es évek elejéig), a legintenzívebb „egy tél” valóban 1645–46 téli hónapjaiból állt. Közben Zrínyi az eposzt félretette, és a *Vitéz hadnagy* prózai jegyzeteivel kezdett el foglalkozni:

Felesége halála után vette elő újra, amikor ismét egy év megfeszített munka következett. A gyászversek (*Orfeus I–II, Arianna*) után felmerült benne a lírát és az eposzt közös kompozícióba ölelő kötet terve. Egy Velencében töltött tél és kora tavasz során visszamenőleg (talán korábbi vázlatok átdolgozásával) elkészülnek a Viola-ciklus darabjai (*Fantasia poetica I–II, Idilium I–II*), s ezzel párhuzamosan az eposzt is alaposan átdolgozza (számos helyen átírja, beleszövi a Delimán-Cumilla szerelmi szálát, sőt, mint dolgozatot utolsó szakaszából kiderül majd, az ekkor készülő *Vitéz hadnagy* motívumai is természetesen megjelennek benne). A stájerországi Pettauba (Ptuj) elhúzódva, a közéleti viharoktól, katonai konfliktusoktól továbbra is távol tartva magát, az 1651-es tavasz és nyárelő már a kötet szerkesztéssel telik. Megírja a Feszület-himnusz, az epigrammákat, az eposz invocációját, számozatlan strófáit, s végül – már a nyomdai munkálatok idején – a *Peroratiót* is. A díszcímlap hosszú idő óta érlelt ikonográfiai programját, egy bécsi útja során, talán már a tavasszal egyeztetve Subarics Györgynél. Most már csak utánaküldi a szedést Bécsben felügyelő emberének a *Dedicatiót* és az *Olvasónak* szóló bevezetést, s noha sietve, egy korai fordulóban még a nyomdai levonatokat is javítja. A kötet szeptemberre jelenik meg, Eusébia halálának évfordulóján. A bevezetés „egy év – egy tél” állítása tehát kétszeresen is igaz: 1645–46-ra (az eposzt illetően), és 1650–51-re (a kötetet illetően). (171)

Véleményem szerint a *Syrena*-kötetnek jelenleg ez a legalaposabban dokumentált és a leghihetőbb keletkezéstörténete.

A kötet immár kész. A következő nagy kérdés, amit Bene Sándor is többször felvet: kiknek szánta Zrínyi, és kik olvasták valójában? Zrínyi egyébként a címlap versóján világosan megmondja, hogy a munkát a magyar nemességnek dedikálja. Ugyanakkor Bene Sándor tovább megy és ezt állítja:

Hiba volna nem venni tudomást arról, hogy költőnk egy másik, virtuális közegben is elképzelte saját művét, ha úgy tetszik, egy másik közönség, a modernizálódó európai irodalmi élet előtt is játszott, még ha valódi meghallgatást itt nem is remélhetett. De még nagyobb hiba volna lebecsülni az 1.0-s közeget [magyar nemesség], és a *Syrena* értelmezését a poétikától távol keresni, mint ez eddig gyakran történt, főként morális vagy politikai téren. Az általam ajánlott első olvasat ugyan redukált, 1.0-s olvasat, de Zrínyi valódi és feltételezett olvasóinak poétikai előismereteire is épít. (175)

Más helyütt is nagyon jó véleménnyel van Bene Sándor az 1.0-s hazai nemesi közeg poétikai ismereteiről: „Volt a kortárs irodalmi tudásnak egy olyan rétege is, amelyet Zrínyi környezetének olvasói kitüntetett figyelemmel kezeltek: *a historiográfia műfajai és imitációs-reprezentációs eljárásai, az igazság és a fikció napi diskurzus tárgyai voltak köztük*” (108) [Kiemelés tőlem: N. L.]. „Zrínyi úgy építette fel a kötetét, hogy az a hazai (pontosabban a regionális, tehát a közép-európai) mezőn túl a fejlettebb, strukturáltabb, a hagyományt éppen feltörő, dekonstruáló és átrendező világirodalmi térben is jelentsen valamit” (108).

Az első kérdés: Mi az a jelentés, amelyet ennek az 1.0, valamint 2.0-s közegnek érteni kellett volna, be kellett volna fogadni?

Második kérdés: Van-e valamilyen kézzel fogható korabeli recepciótörténeti, filológiai bizonyítéka annak, hogy a kortársak valóban megértették ezt a jelentést?

Harmadik kérdés: Kikből is állhatott a „fejlettebb, strukturáltabb, a hagyományt éppen feltörő, dekonstruáló és átrendező világirodalmi” 2.0-s közeg?

Az első kérdést két részre kell bontanunk: 1. az eposz jelentése; 2. a *Syrena*-kötet egészének a jelentése. Az eddigi szakirodalomban már alaposan körüljárt eposzi „alapeszmehez” képest két ponton hoz a szerző radikálisan, mondhatni, már-már provokatívan új elemet. Egyrészt az eposzi koncepció értelmezésében sokkal hangsúlyosabban vonja be a teológiai elemet, mint elődei; másrészt az olvasónak szóló előszó Szulejmán megölésére vonatkozó részét, valamint az eposz egész cselekményét a rigómezei ütközet kapcsán kialakult délszláv hősekkben megképződő mártírológiára vonatkoztatva értelmezi.

A teológiai szempontú kontextusfeltárások és következtetések helytállóak, azokkal nem lehet vitatkozni. A szerzői szándékról és annak recepciótörténeti sikerességéről már annál inkább. „A szigeti várvédők a kapitányuk által mutatott jelek első olvasói – majd meggyőzetvén vezérük által, maguk is jellé válnak a róluk olvasók meggyőzésére. A költő célja azonos a főhősével: meggyőzni közönségét az önáldozat értelméről, eljuttatni az olvasókat a sztoikus erkölcsi katarziszig” (197). Minden bizonnyal ez volt az a jelentésréteg, amelyet a kortársak is gond nélkül megérthettek.

Ezután a szerző az eposz értelmezéséről áttér a kötet egészének az olvasására. Teljes mértékben egyetérthetünk azzal az alaptézissel, hogy a *Syrena*-kötet egy lélekutazás történetét írja le: a lélek szenved a szerelemtől (szenvedélytől), e szenvedés elől igyekszik Mars szárnyai alá menekülni, ez a kísérlet azonban sikertelen marad, mert a szerelem újból erőt vesz rajta, végül azonban egy kis pokoljárás után sikerül a szerelmi szenvedélyt Isten iránti szeretetté konvertálni, és így a lélek megtérhet teremtőjéhez. Bene Sándor finom megfigyelése szerint ez a lélekutazás egyben irodalmi tett is: mégpedig a szerzői név megszerzése. A hajóban ülő harmadik szirén túlénkli a gyönyör, a kevélység, a bujaság, az önzés stb. dalát éneklő két női szirént. E frappáns értelmezés megfogalmazása közben a szerző folyton utal arra, hogy a kortárs befogadói közeg is így értelmezhetette a *Syrenát*:

A címlapba és a metszetbe kódolt ellentmondások bizonyára *nem kerültek el a kortársi figyelmet sem.* (212)

A mitológiában és az antik irodalomban tájékozott (*Apollóniosz Rhódiosz Argonautikáját is ismerő*) olvasók előtt ekkor talán megképzett egy másik lehetőség: Orpheusz figurája, aki kedvese elvesztése után Kalliopé sugallatára csatlakozott az argonautákhoz, s a hajóút során folyamatosan mutatta a helyes irányt, dalával lecsendesítette a vihart és az egymással vitázó hősöket, eligazítással szolgált az isteneknek bemutató, a rosszat elhárító áldozat helyes módjáról – főként pedig túlénkelte a halálba hívó sziréneket. S alighanem ez volt a kortársak számára is elérhető „helyes megfejtés”. (213)

A beavatott kortársak észrevehették a cím azonosító mondat szerkezetébe rejtett történetet, a szirén (a költő, Orpheusz, az „iffiu elméjű” Zrínyi) átlényegülését „Groff Zrínyi Miklóssá”, s az implicit felszólítást a követésre. (214)

Mégér azonban egy előzetes szemlét a kortársak tekintetével, filológiailag ránézni az eposzra (220) [Kiemelések tőlem – N. L.]

Kétségtelen tény, hogy saját értelmezésünk helyességének legfontosabb megerősítése az volna, ha fel tudnánk idézni egy, a mienkkel egyező 17. századi értelmezést. A monográfia több pontján is kimutatható az, hogy Bene Sándor abból az előfeltevésből indul ki, hogy létezik a *Syrena*-kötet esetében egy jó és helyes, 17. századi kortársi értelmezés (a beavatott kortársak jól tudták, helyesen fejtették meg, észrevették... stb.), amelyet a későbbi korok irodalmárai elfelejtettek vagy félreértettek, majd a szerző ezt a régi értelmezést újból felfedezte, megtisztította a ráakódott félreértelmezésektől, majd összehasonlította a saját értelmezésével, és látta, hogy ezek egyeznek. Zrínyi esetében azonban nagyon nehéz helyzetben vagyunk, ha ezt a módszert szeretnénk alkalmazni. Mégpedig azért, mert a *Syrena*-kötetnek csak minimális 17. századi recepciója van. Pontosabban, Kovács Sándor Iván a *Syrena* hasonmás kiadásához írt utószava, valamint a Zrínyi-imitációval kapcsolatos kutatásai óta kevés figyelmet szenteltünk ennek a kérdésnek, jóllehet érdemes lenne újra megvizsgálni a *Syrena* 17. századi recepciótörténetét (a kéziratokat, a másolatokat, Esterházy Pált és Gyöngyösit stb.).

Ez a feladat azonban egy újabb monográfiát is kitenne, így érthető, hogy Bene Sándor ezt nem végezhette már el, jöllehet annak szükségességére többször is utal a szövegben. Éppen ezért, amikor azt mondjuk a *Syrena*-kötet kapcsán, hogy a kortársak ezt így és így értették, akkor csak hipotetikus értelmezéseket állítunk fel. Nem véletlen, hogy szinte minden ilyen esetben Bene Sándor is feltételes módot használ: „A beavatott kortársak észrevehették”, „S *alighanem* ez volt a kortársak számára is *elérhető* »helyes megfejtés«, „a kortárs befogadói közeg is így *értelmezhet*te a Syrenát.” Nehéz ebben az ügyben állást foglalni, mert végső soron súlyos, minden irodalmi értelmezés helyes vagy helytelen voltát érintő kérdéstről van szó. El lehet-e dönteni, hogy egy adott értelmezés (hiedelem) mikor igaz és mikor nem, ha nem állnak a rendelkezésünkre olyan tapasztalati és mérési módszerek, mint a természettudományok esetében? Nyilván nem. Ha viszont teljes relativizmusba (nihilizmusba) esve azt mondjuk, hogy ahány ember, annyi értelmezés, és azok ráadásul még mind helyesek is, akkor az olcsó dilettantizmusnak nyitunk tág teret. Kritériumokat tehát fel kell állítani az irodalmi értelmezések esetében is, de mivel históriámból immár kiléptem, ezért inkább visszatérek a monográfia szövegéhez, annál is inkább, mert szerintem azzal az értelmezéssel is ez a helyzet, amely a szigetvári ostrom Zrínyi általi megjelenítését a rigómezei eseménysorra vonatkoztatja.

A Rigómezőről szóló délszláv hősepikában a szerb Miloš Obilić öli meg önfeláldozó módon I. Murád szultánt. A rigómezei ütközetben a török szultán valóban elesett (nagy valószínűséggel valóban Obilić ölte meg, habár az is lehet, hogy Obilić csak kitalált személy, és csak később került be a rigómezei legendáriumba), ennek ellenére a törökök győztek, Obilić és a szerb seregek vezére, Lázár fejedelem holtan maradtak a csataterén. Obilić és Lázár a délszláv hősi epikában, I. Murád szultán pedig a török krónikákban valóban bebocsáttatást nyernek vértanúhaláluk által a mennyek királyságába. Az analógiák tálcán kínálják magukat, és Bene Sándoré az érdem, hogy ezekre felhívta a figyelmünket. A szerző abból indult ki, hogy a kötet bevezetésében Zrínyi hangsúlyosan kitér Szulejmán megölésének a kérdésére:

és történeti forrásokra (horvát és olasz krónikára, valamint a török szójhagyományra) hivatkozik. Miért teszi? Hiszen ő maga éppen úgy tudta, mint a kortársai, az olvasók többsége, hogy a szultán már feltehetően a döntő roham megkezdése előtt megállíthatatlan hasmenésben és az ezzel járó kiszáradásban meghalt. Azt hiszem, az egyetlen magyarázat az, hogy ezzel akar utalni rá: nem tiszta fikciót, hanem analógiát kínál. Rejtvényt ad fel az olvasóknak: legyenek szívesek a horvát és az olasz szakirodalmat tanulmányozni, ha kíváncsiak rá, mikor és ki ölte meg úgy a szultánt, ahogyan a szigeti Zrínyinek meg kellett volna ölnie, ha az események nem a történeti esetlegesség (magános való dolog), hanem a mélyebb, illetve magasabb rendű szükségszerűség (az országos dolog históriafolyása) szerint mentek volna végbe. (235)

A magyarázat valóban frappáns és lenyűgöző. Lenne viszont egy kérdésem: mi értelme van olyan rejtvényt feladni, amelyet 370 évig nem old meg senki? Ennyire csalafinta,

gnosztikus-ezoterikus szerző lett volna Zrínyi? Azt hiszem, abban egyetérthetünk, hogy az eposszal a magyar–horvát nemességnek akart üzeni Zrínyi, de semmi nyoma annak, hogy a Rigómező–Szigetvár-analógiát bárki is észrevette volna Bene Sándorig. Márpedig, ha valakik, akkor leginkább a 17. századi kortárs horvát olvasók lehettek volna azok, akik észrevehették volna, hogy a *Szigeti veszedelem* és a Rigómezőről szóló délszláv hősepika között lehet valamilyen kapcsolat. A horvát kortársak közül is leginkább Zrínyi Péter lehetett a *Syrena*-kötet legbeavatottabb és legértőbb olvasója. Nos, a horvát *Syrená*ból hiányzik Miklós előszava, tehát a horvát olvasó nem is értesülhetett arról, hogy a Szulejmán-probléma mennyire fontos volt a magyar változatban. Még ennél is érdekesebb azonban az – és ezt eddig szintén csak Bene Sándor vette észre –, hogy Zrínyi Péter kezdetben elfogadta bátyja azon ötletét, hogy Szulejmánt dédapjuk ölje meg, de a végső nyomtatott változatban, már az áll, hogy Szulejmán „saját levébe fullad bele” (485). Ha jól értem Bene Sándor szövegét, akkor a végső horvát változatban a szigeti hős keresztülvágja magát a török testőrségen, és eljut Szulejmán sátráig, ahol a szultán a sátorkötelekbe gabalyodva megfullad. Talán jó lett volna ezen a helyen Zrínyi Péter szövegének magyar fordítását is közölni.

Kétségtelenül nagyon fontos megfigyelésről van szó, a kérdés már csak az, hogy miként értelmezzük Zrínyi Péter eljárását. Lehet-e csupán arról szó, hogy Péter mégiscsak túlzásnak tartotta Miklósnak a családi hírnév fényezése érdekében elkövetett csúsztatását, és a szultán halálát közelebb akarta hozni a valósághoz? Bene Sándor szerint ennél sokkal komplexebb költői eljárásról van szó. Zrínyi analogikus párhuzamba állította Rigómezőt és Szigetvárt, ezt az analógiát Péter teljes mértékben értette, és ő sem akart a költői versengésben lemaradni bátyjától, ezért az általa leírt szultánhalálhoz ő is keresett egy analógiát a második rigómezei ütközetről szóló hősepekben. És ezt az analógiát az *Ének Szilágyi Mihályról (Popevka od Svilojevića)* című bugaršticában találta meg, amelynek *Szilágyi és Hajmási* címmel van magyar változata is. Íme a horvát hősepek cselekményének összefoglalása Bene Sándor tolmácsolásában:

A szultán megkérdi bebörtönzött rabját, Szilágyi Mihályt, ki volt az a vitéz, aki Rigómezőn a csatában hattollú buzogánnyal kergette a katonáit? Szilágyi válasza: Markó királyfi. A szultán kérde: ki volt a hosszú bajszerű hős, aki kopjájára tűzte az ellenséges katonákat? A válasz: Sekula (ti. Székely László, Szilágyi sógora). Majd az utolsó kérdés: és az ki volt, aki harc közben egészen a szultáni sátorig hatolt, elvágta annak köteleit, s kis híján magát a szultánt is megölte? Szilágyi válasza: én voltam. A szultán erre jutalmul felajánlja: Szilágyi megválaszthatja halála módját – ő annyit kér, tegyék hátrakötött kézzel lovára, és küldjenek utána 300 vitézt – a janicsárok azonban nem akarnak nemtelenül küzdeni, eloldozzák Szilágyit és fegyvert adnak neki – aki ezután mind a háromszázat levágja, csak egyet hagy életben, hírvivőnek. (485–486)

A hősepek a második rigómezei ütközet (1448) és a nyolc évvel későbbi nándorfehérvári ostrom eseményeinek az emlékét őrzi. A bugarštica és a horvát *Szigeti veszedelem* közti analógiát Bene Sándor szerint az biztosítja, hogy a hősepekben kétszer hangsúlyos

helyen szerepel az, hogy Szilágyi elvágta a szultáni sátor köteleit, míg az *Obszide Szigeczkében* Szulejmán a sátorkötelekbe gabalyodva hal meg.

A kérdés, véleményem szerint ebben az esetben is az, hogy vajon célt érhet-e egy ennyire rejtett analógia? Hiszen, ha jól értem, a horvát hősénekekben Szilágyi a sátorköteleket csak elvágta, a szultánt nem ölte meg, sem ő, sem a sátorkötelek. Mielőtt azonban végképp belebonyolódnánk a sátorkötelekbe, legjobban, ha megnézzük, hogy a kortárs tekintélyek mit tartottak a jó analógia/allegória feltételeinek. Borián Elrédnek a *Syrena* labirintuskötetként való értelmezését recenzálva már Kiss Farkas Gábor is megállapította, hogy Francis Bacon a *De sapientia veterum* előszavában két alapszabályt állított fel az allegorizálással kapcsolatban. Az egyik az, hogy a szövegbeli nevek kapcsolatban legyenek a jelölt cselekvőkkel, a második pedig az, hogy a cselekmény annyira abszurd és értelmetlen legyen, hogy az értelmező arra kényszerüljön, hogy valami mögöttes, rejtett értelmet keressen.⁵ A névanalógiára John Barclay politikai allegóriáját, az *Argenist* (1621) hozza Kiss Farkas, ahol Germaniából Mergania vagy a *Transsylvania princepséből Peranhylaeus* lesz, ami az 'erdőn túli' görög fordítása. Bacon a görög mitológiából hoz példákat a beszélő nevek: Jupiter egyik felesége Metis (jelentése: tanács); az egyik titán Typhon (jelentése gőg, büszkeség), Pán isten nevének jelentése: egész, mindenség stb. Az abszurd és rejtélyes történetre példaként Pallasz születését hozza Bacon: Jupiter feleségül vette Metist, aki később teherbe esett. Erre Jupiter felfalta őt, majd ő is kvázi teherbe esett, és így szülte meg később saját fejéből Pallasz Athénét. Ilyen szörnyű mesét csak akkor képes kitalálni az emberi elme, ha azzal valami rejtett üzenetet szeretne közvetíteni, írja Bacon.

E két szerző Zrínyihez fűződő kapcsolatáról legyen elég annyi, hogy Bene Sándor monográfiájában hemzsegnek a remekebbnél remekebb megállapítások arról, hogy Zrínyi mennyire jó tanítványa és követője volt Baconnek – természetesen a *De sapientianak* 1639. évi olasz fordítása meg is volt a könyvtárában, ahogy Barclay *Argenise* is (noha csak az 1657. évi kiadás, amelyet a *Szigeti veszedelem* írása közben nyilván nem használhatott). Emellett az *Una et verax* kezdetű epigrammát, amelyet sokáig Zrínyi saját szerzeményének tartottunk, ahogyan azt Szentmártoni Szabó Géza feltárta, szintén Barclay egyik művéből (*Satyricon*) másolta ki Zrínyi.⁶

Az a véleményem tehát, hogy Zrínyinek ismernie kellett a Bacon által vallott allegorizálási/analógiagyártási szabályokat. E két főszabály közül azonban egyik sem illik Zrínyi művére. Arra kár is szót vesztegetnünk, hogy sem a magyar, sem a horvát szövegre nem illik az a kritérium, hogy a felszínes, naiv olvasó számára érthetetlen zagyvaság lenne. Ami a neveket illeti: eddig a *Syrena*-kötet egyetlen szereplőjének nevét sem hozta a szakirodalom kapcsolatba a legfontosabb rigómezei hősök neveivel. A Bene Sándor által felkínált analógia abban az esetben lenne átütően meggyőző, ha

⁵ Kiss Farkas Gábor, *Borián Elréd: Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*, It, 86(2005), 1. sz., 110.

⁶ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Egy Zrínyinek tulajdonított epigrammáról = Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet*, szerk. BENE Sándor, PINTÉR Márta Zsuzsanna, Eger, Líceum Kiadó, 2021, 221–233.

a *Szigeti veszedelemben* valamilyen formában – mondjuk Szulejmán vagy Zrínyi álmában – megjelenne valamelyik rigómezei hős (Miloš Obilić, I. Murád, Lázár fejedelem).

Nyilván a Bacon által felállított szabályok a gyakorlatban sohasem valósulhatnak meg teljesen vegytisztán. Egyetlen mű sem lehet még a felszínen sem teljesen érthetetlen. Sokkal inkább arról van szó, hogy bizonyos pontokon helyez el a szerző homályos, rejtvényes részeket. Bene Sándor biztos kézzel tapintott rá a *Syrena*-kötet ezen pontjaira (Szulejmán Zrínyi Miklós általi megöletése, a magános való és az országos dolog közti különbség stb.). Nagyon jófelé tapogatózik a szerző, az kétségtelen, és ezzel termékeny irányba nyithatja meg a további kutatásokat, hiszen az, hogy a rigómezei eseménysort valaki rákópirozza a szigetvári ostromra, csak idő kérdése volt. És ez meg is történt, csak nem a 16–17. századi horvát hősegekben (legalábbis a jelenlegi tudásunk szerint), hanem a 19. századi romantikus költészetben. Ivan Mažuranić a *Vjekovi Ilirije* (1838) című versében Márkó királyfit, Miloš Obilićet, Lázár fejedelmet és a szigeti Zrínyit azonos kontextusban említi, és ezzel Szegedy Rezső szerint „a délszláv törzsek egyesülésének eszméjét hirdeti”⁷ Még ennél is egyértelműbb megoldással él Vladislav Vežić (1825–1894), aki a *Sigetski junak* (Varasd, 1867) című eposzának IV. részében írja le Szulejmán álmát, amelyben a szultán azt látja, hogy Obilić megöli I. Murádot, majd Obilić mögött feltűnik Zrínyi Miklós alakja, aki szintén a szultán felé siet, hogy megölje. Vežić egy költői reflexióban meg is fejté az allegóriát: ha a szerbek (Obilić) és a horvátok (Zrínyi) egyesítik erejüket, az ellenség el fog veszni. Persze Vežić finoman azt is sugallta, hogy 1867-ben a szerbek és a horvátok közös ellenségei nem annyira törökök, mint inkább a magyarok voltak.⁸ Ilyen egyszerű allegorizálással/analogizálással nem találkozunk a *Szigeti veszedelemben*.

A monográfia harmadik nagy fejezetének – *Syrena 2.0 (Történeti poétikai olvasat)* – alaphipotézise az, hogy a *Syrena*-kötet szerkezete a via salutis egyes epizódjaira épül. Ehhez szorosan kapcsolódik a negyedik, *A Syrena modernsége* című fejezet is. Ez a két rész teszi ki a monográfia mintegy kétharmadát, és véleményem szerint ezek egyben a mű legerősebb fejezetei is. A szerző bebizonyítja, hogy a *Syrena*-kötet nem más, mint az „Istent kereső lélek útjának morális allegóriája” (318), és ez a koncepció megtalálható Tasso *Liberatájában* is. A szakirodalom eddig is sokat emlegette Giambattista Marino költészetét a *Syrena*-kötettel kapcsolatban, de nem igazán ismertük Marino helyét a 17. századi európai költészet térképén. A *Marino és Zrínyi: a modernség nyelve* című, majd 70 oldalas alfejezet a hiányzó magyar Marino-kismonográfia pótlásának is beillene. Bene Sándor bemutatja, hogy Marino modernsége többek között abban állt, hogy az éppen kialakulófélben lévő irodalmi intézményrendszer keretei között (akadémiai, kritikák, irodalmi viták) már „piacra (is) dolgozott” és „a vallásos, politikai, morális ellenőrzés alól kisikló, az esztétikai értéket a formai tökélyvel mérő modernség” (327) előfutára volt. A monográfia ezen fejezeteiben a szerző Zrínyi lehetséges

⁷ SZEGEDY Rezső, *Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelm a horvát költészetben*, ItK, 25(1915), 4. sz., 416.

⁸ *Uo.*, 420.

olvasmányélményeit (elsősorban Tasso két eposzát, a *Liberatát* és a *Conquistát*, valamint Marino *Adone* és *La sampogna* című műveit) próbálja meg rekonstruálni, majd igyekszik feltérképezni ezek nyomait a *Syrena*-kötetben. A szerző következtetése: Marinónál a szenvedélyeket, a szerelmet az értelem által nem lehet megszelídíteni (habár igény volna rá), Zrínyi viszont, visszakanyarodva Tassóhoz, továbbmegy, és a *Syrena*-kötet üzenetévé, Bene Sándor szerint, a következőt teszi: „A szenvedélyek dúlta lélek egyensúlyának helyreállításához, életének visszaadásához az értelem kevés, csak az affectusokat mozgósító Hit lesz rá képes (*Feszületre*), amely mintegy új, önálló lelki potenciál lép be a harcoló felek sorába” (353). Ezt a bonyolult, részben poétikai, részben pedig teológiai problémát „csak azok érthették pontosan, akik az *Adonét* Zrínyihez hasonló alapossgal olvasták” (353). A szerző szerint „nyilvánvalóan belejátszik a lehetséges korabeli értelmezésekbe Tasso szirénjeinek, a *Liberata* és a *Conquistata* némileg eltérő Armida-képeinek ismerete az eruditus olvasóközönség részéről, – ám az 1640-es 50-es évek fordulóján az »Adria szirénje Zrínyi Miklós« címnek a szélesebb irodalmi közvéleményben teljesen világos és egyértelmű üzenete volt: a szerző Marino követője” (357). Ugyanakkor Bene Sándor mindehhez rögtön hozzá is teszi:

Emlékeztetnék persze a helyzet szomorú iróniájára: az említett szélesebb „irodalmi közvéleménynek” a korabeli Magyarországon – kis túlzással – egyetlen tagja volt feltalálható: maga a *Syrena*-kötet szerzője. *Ám ő ennek ellenére úgy viselkedett, mintha értő olvasók tömege előtt szerepelne*, akiket meglephetett az erős marinista elköteleződés nyílt és egyértelmű hangoztatása, és a kötetből ehhez képest vártak valamilyen újítást, az átlag marinista sablonok megújítását. Ezt Marino hívei és ellenségei meg is kapták volna, ha olvasnak magyarul. De nem olvastak. Akik viszont olvastak (a magyarok), azok harangozni sem hallottak Marinóról. Zrínyi azonban ezzel az anomáliával láthatóan nemigen törődött. Vegyük tehát komolyan a nem létező közönségről alkotott fikcióját, és próbáljuk a kötet címadásában mutatkozó szerzői intenciót aszerint értékelni, mintha létezett volna. (358) [Kiemelés tőlem: N. L.]

Kérdéseim: *Ám ő ennek ellenére úgy viselkedett, mintha értő olvasók tömege előtt szerepelne* – írja a szerző. Honnan tudjuk ezt? Milyen bizonyítékok alapján jelenthetjük ki ezt az alkotáslélektani megállapítást? Felhozhatók ennek bizonyítására poétikai, filológiai érvek? És milyen alapon korlátozható ez a kijelentés csak Zrínyire? Korlátozható-e egyáltalán? Nem jelenthetjük ki bármelyik más szerzőről, hogy írás közben olyan értő olvasók tömegét képzele magá elé, akik a valóságban nem léteznek? És ha tudja, hogy azt, amit írni fog, szinte senki se fogja érteni, megengedheti-e magának azt a luxust, hogy ezzel az anomáliával ne törődjön?

Egy esetben biztosan igen a válasz ezekre a kérdésekre: akkor, ha a költő a saját maga szórakoztatására (is) ír –, és Bene Sándor monográfiáját olvasva valóban megbizonyosodhatunk arról, hogy Zrínyi ilyen szerző volt. És nemcsak abban az értelemben, hogy saját szórakoztatására is írta a *Syrenát*, hanem abban is, hogy Zrínyi egymaga egy egész irodalmi intézményrendszert is megképzett. Ez számomra leginkább a *Peroratio*

Bene Sándor által végig vitt finom és eruditus elemzésből derül ki. Zrínyi olvasott, jegyzetelt, források után kutatott (filológia), majd megírta a *Syrenát* (alkotás), el is olvasta azt, és a *Peroratió*ban elkészítette a kötet recenzióját is (receptió). Egyszóval az irodalmi kommunikáció összes fázisát belesűrítette a *Syrena*-kötetbe. Csakhogy ez sem volt teljesen eredeti ötlet, figyelmeztet Bene Sándor, mert Szörényi László és Kovács Sándor Iván is értekezett arról korábban, hogy a saját kötet recenziálása és annak a halhatatlanságig való feldicsérése már Ovidius *Metamorphoses*ének a végén is megtalálható, amit Zrínyi szemmel láthatóan imitált is.

Bene Sándor azonban nem mond le arról, hogy felkutassa a *Syrena*-kötet korabeli hús-vér olvasóit is. Ebbéli kutakodásait, véleményem szerint siker koronázza. Jogosan figyelmeztet ugyanis arra, hogy az Adria partján „valódi receptiója, sőt kultusza van a korban Marino költészetének” (359). Egyébként nem csak ott, hanem a bécsi udvarban is.⁹ És egyszer talán arról is érdemes lenne írni, hogy miért van erőteljes cseh és főleg lengyel Marino- és Tasso-receptió – a *Liberata* lengyel fordítása 1618-ban meg is jelent, az *Adonéból* pedig Mikolaj Grodziński fordított részleteket 1632 körül, később egy ismeretlen szerző pedig az egészet átültette lengyelre –, a magyar pedig csak az egyetlen Zrínyinkben nyilvánul meg. Abban is teljesen igaza van Bene Sándornak, hogy Zrínyi magán kívül még legalább két olyan értő olvasóra számíthatott, akik ismerhették Tasso és Marino költészetét. Ezek pedig nem mások, mint Zrínyi Péter és felesége, Frangepán Katalin. Róluk ezt írja Bene: „Róluk feltételezhettem, hogy képesek voltak érzékelni a különbséget a szirén-képzetek hagyományos alkalmazásai és az *Adone* költői önarcképteremtő gesztusának radikális újítása között. Az előbbieket szintén megtalálhatók voltak Marinónál” (359). Zrínyi Péter 1671 után lefoglalt könyvei között ott volt a *La sampogna*, tehát ha akart, valóban olvashatott Marinót.

Később a *Fordítás és fordulat (A horvát Sirena)* című alfejezetben Bene Sándor azt mutatja ki a magyar szakirodalomban eddig egyedülálló módon, hogy Zrínyi Péter, aki elvileg ugyanolyan jól ismerhette a marinista olasz–horvát kontextust, mint az öccse, a horvát változathoz szinte teljes mértékben kiiktatta a marinizmusokat. „A horvát *Sirenából* végső soron a magyar *Syrena* legizgalmasabb poétikai újítása, az epika »lírába olvasása«, s a lírai *romanzo* epikus allegóriába emelése vész el” – írja a szerző (484). Nincs itt valami ellentmondás? Ha egyszer Zrínyi Péter képes volt „érezni a különbséget a szirén-képzetek hagyományos alkalmazásai és az *Adone* költői önarcképteremtő gesztusának radikális újítása között”, akkor hogyan lehetett ugyanakkor teljesen érzéketlen a magyar *Syrena* legizgalmasabb poétikai újítására? Ezek szerint mégiscsak igaz lehet az, hogy nincs egyetlen olyan kortárs befogadó sem a 17. században, aki a tassói és marinói kontextus felől tudta volna olvasni a *Syrenát*? Ha van horvát marinizmus, akkor nem az lett volna a logikus, hogy a horvát *Sirenában*

⁹ Erről lásd: Alesandro CATALANO, *La cultura italiana nell'Europa Centrale del XVII e XVIII secolo*, Samizdat, 2(2004), 2. sz., 35-50.

(amely nyilván Miklós tudtával készült) a marinista elemek még hangsúlyosabban jelenjenek meg, mint a magyarban?

Azt meggyőzően, sőt mondhatni lenyűgöző filológiai virtuozitással és erudícióval igazolja Bene Sándor, hogy Zrínyi ugyanazt a költői nyelvet beszélte magyarul, mint amelyiket Tasso és Marino beszélt olaszul:

Arra viszont láthatóan volt ideje, hogy alaposan tájékozódjon a számára elérhető kurrens „világirodalmi” közeg irányzatairól, belső viszonyairól, és hogy lézerradar pontossággal mérje be, hol volna az ő kontribúciójának az „üres helye” az itáliai irodalmi térképen. Róma és Velence, klasszicisták és marinisták között, a kettészakadt modern iskola virtuális találkozási pontjában. (454)

Egészen különleges filológuscsemege az, ahogyan Bene Sándor bemutatja, hogy Zrínyi „Marino dekonstruáló módszerét használva sorvezetőként, a Balassi-féle emelkedett, platonizáló szerelemfelfogás és alluzív, petrarkista udvarló nyelv elemeiből a testi szerelem durván erotikus diskurzusát formálja meg” (381). És ez a magyar irodalomtörténetben szokatlan, mondhatni egyedülálló jelenség. Ha csupán a magyar irodalmi kontextus felől nézzük Zrínyi társtalan, magányos zseni. Ha viszont az olasz, valamint az adriai tenger melléki horvát kontextus felől, akkor a többi költőtársakkal egy szinten lévő alkotó. Tudnánk-e mondani még egy olyan magyar költőt, aki inkább volt szinkronban az európai irodalmi kontextussal, mint a magyarral? Vajon tudott-e Arany úgy verset írni magyarul, mint Baudelaire franciául? Mert Bene Sándor monográfiájából számomra világos, hogy Zrínyi tudott úgy írni magyarul, ahogyan Tasso vagy Marino olaszul. Képzeljük el Arany János egyik versét franciára fordítva a *Les fleurs du mal* darabja között. Nyomban kitűnne az Arany-vers idegensége. Ezzel szemben a *Syrena*-kötet szinte bármelyik strófája megállná a helyét olaszra fordítva bármelyik Tasso- vagy Marino-kötetben. Erről győződött meg legalábbis engem Bene Sándor, akinek a könyve a legérzékletesebben mutatja meg Zrínyi költészetének egyedülállóságát, valamint furcsa, de ugyanakkor a mai értelmező számára is nagyszerű és fenséges jellegét.

Bene Sándor értelmezésében a *Szigeti veszedelem* üdvtörténeti allegória is. Ezt, ha nem is ennyire explicit formában, de rögzítette már a kutatás. Az viszont már teljesen új megközelítés, ahogyan Bene bebizonyítja, hogy a *Syrena*-kötetben a teológia miként válik egyben poétikai szervezőerővé is. És ami még ennél is fontosabb: mindez teljesen szinkronban volt azzal a Marino- és modernségkritikával, amelyet VIII. Orbán pápa és költői köre fogalmazott meg. Ennek az irányzatnak az alapkoncepcióját talán Bacon írta le a legegyszerűbben a szirénekről szóló esszéjében: „az isteni dolgokon való meditáció nemcsak erővel, hanem édességgel és ízléssel is felülmúlja az összes érzéki gyönyört” (417). Helyesen állapítja meg ezek után Bene, hogy „talán nem túlzás Bacon mitográfiai kisesszéjében a *Syrena*-kötet poétikai programját, a példázatos lírai elbeszélés értelmezésének kulcsát látni. A költészetet csak a költészet győzheti le, az édes szerelmi lírát csak a még annál is édesebb vallásos líra írhatja felül” (417). Bene Sándor azonban arra is figyelmeztet, hogy a *Syrena*-kötet esetében nem csak arról van

szó, hogy a szerelemtől (szenvedélyektől, amelyek lehetnek akár hősi szenvedélyek is) gyötört vagy éppen gyönyört megélő lélek végül eljut a vértanúság vállalásának hajlandóságáig azáltal, hogy az összes, addig a földi dolgokra (nő, harci dicsőség, hírnév) irányuló szenvedélyét Isten felé transzponálja, hanem arról is, hogy a *Szigeti veszedelemben* elmesélt történeti esemény mögött ott húzódik az isteni szent történet (historia sacra) is. „Tulajdonképpen az egész eposz nem más, mint Isten tervének letapogatása, egy megismerési folyamat, amely csakis és kizárólag a harc, az aktivitás révén lehetséges. A *Szigeti veszedelem* ilyen értelemben sajátos theodicea: a gondviselés döntésének megismerése és elfogadása a tárgy; maga a cselekmény pedig (amelynek során az üdvterv megvalósul) egyszersmind Isten létének bizonyítéka” – írja Bene Sándor (508). A történelmi események (a valóság) mögött tehát ott rejtőzik Isten terve, a gondviselés is. Ebben a viszonylatban azonban már más fénytörésben jelennek meg a Zrínyi kapcsán oly sokat vitatott história-fabula-igazság fogalmak is. Bene Sándor amellet érvel, hogy az „ugy irhassak mint volt” nem más, mint a Szentlélek *sugallta* égi igazság:

Isten kijelentései allegorikusak: a természet mellett a történelem is önmagán túl utalva tárhatja fel valódi jelentését – az isteni teremtő aktust egy saját törvényei szerint működő „kis világ” (*picciolo mondo*) létrehozásával utánzó költő a maga történeti elbeszélésével (továbbá a hozzáadott fiktív elemekkel, allegorikus epizódokkal) valójában az isten allegóriáit tapogatja körbe. Ha eltalálja őket, akkor az általa elbeszélt történet egyszersmind üdvtörténetté is válik, akkor tudott úgy írni, „mint volt”, a szó magasabb rendű értelmében – s ez esetben tényleg közelebb áll a „filozófiához” mint a pusztá történetírás. (Ha nem találja el, akkor műve csupán versbe szedett történetírás marad, egy a lehetséges sok „storia” közül – Tasso rendre szegény Trissinón, *A gótoktól megszabadított Itália* szerzőjén veri el a port ezért.) (276)

Zrínyi pontosan ezt állítja (emlékeztetőül ismét: „Bán cselekedetét az én kezem írja, / Mellyet Isten lölke elmémbe befuja”). Ilyen összefüggésben lesz Zrínyi szerint a *Szigeti veszedelem* (s feltevésem szerint az egész *Syrena*-kötet) az Írást követő vértanúról beszámoló írás, amely autoritását a Szentlélektől veszi, s hitelességi fokát tekintve közvetlenül az evangéliumokat követi, mivel a legmagasabb értelemben vett „jó hírt”, ευαγγελιον-t közöl a hívő olvasókkal: a szabadulás ideje elérkezett. (604)

Egyszerűbben összefoglalva: A Szentlélek fúja be Zrínyi elméjébe a Múza (Szűz Mária) közvetítésével az isteni tervet, azaz a valós történelmi események mögött megnyilvánuló isteni történelmet. Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi a legigazabb történet (*amint volt*), hiszen a Szentlélek nem hazudhat, és így ebben a historia sacrában már az sem minősül hazugságnak, hogy Szulejmánt Zrínyi öli meg. Mondhatjuk-e ezek után, hogy a história az idők folyamán valóban megtörtént események, a fabula a kitalált dolgok (elsősorban az ókori mitológia), az igaz/valódi történet pedig az isteni üdvtörténet? Ha igen, akkor ezt az üzenetet a kortársak minden bizonnyal érthették. Legalábbis lehet hozni egy példát arra, hogy a história-fabula-igaz történet hármását

ehhez hasonlóan képzeltek el. Ahogy arra is, hogy a legnemesebb költészet az, amikor elfordulunk a fabulákkal kevert históriák elmesélésétől, és ehelyett az igazi isteni (üdv) történetet meséljük. Gyöngyösi István *Rózsakoszorújáról* van szó. A *Rózsakoszorú* Zrínyi-imitációt már Kovács Sándor Iván elemezte, és ő állapította meg azt is, hogy a „*Rózsakoszorú* a Gyöngyösi-életműnek ugyanazon a fejlődéstörténeti helyén áll, mint Zrínyinél *A fészületre*.”¹⁰ Később Jankovics József hívta fel a figyelmet a mű „Rózsakoszorú-kötéshez való készület” című epilógusára, amely nem a latin forrás fordítása, hanem Gyöngyösi önálló, kiseposznyi méretű, költeménye.¹¹ Gyöngyösi epilógusa és a *Syrena*-kötet Bene Sándor által bemutatott alapkonceptiója között meglepő analógiák fedezhetők fel. Ahogy a *Syrena*-kötet, úgy Gyöngyösi költeménye is a költő lelkének utazását írja le. Gyöngyösi lélekköltője fiatalkorában a szerelemről, mitológiai fabulákkal ékesített históriákat írt.

1. Azki az ifjabb időkben,
Játékosabb esztendőkben,
Heliconba siettél,
Ott gondokat felejtető,
Elméket gyönyörködtető
Mulatságot követtél.

Miután a lélek bebarangolja az egész ókori mitológiát a költő bibliai tájakra (Názáret, Jeruzsálem stb.) irányítja őt, és felszólítja, hogy keressen más múzsát magának. Ezt a lélek Szűz Máriában meg is találja, majd elmeséli Jézus életét. Ez azonban már nem „fabulás régiség”, „poétai költeményes dolog”, hanem maga a legigazibb valóság.

125. Itt nem fabulás költeményt
Avagy meséző leleményt
Lehet erről hallanod:
Hanem igaz valóságot,
Valóságos igazságot
Kelletik már vallanod.

Ezután a lélek a mennybe jut, ahol Szűz Mária közbenjárására megtisztul. A lélekutazás azonban nem ér itt véget, mert Szűz Mária arra kéri, hogy térjen vissza „a földre”, és immár ne a régi mitológiás-fabulás, hanem az új vallásos és szent költészetet művelje („Nem küldelek Parnassusban, [...] hanem Názáretben menned kellett”). A lélek bejárja ismét a jézusi életút helyszíneit, és az ott történeteket megírja. Pontosabban őt

¹⁰ KOVÁCS Sándor Iván, *Gyöngyösi István Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi* = Uő, „*Eleink tündöklősége.*” *Tanulmányok, esszék*, Bp., Balassi, 1996, 43.

¹¹ JANKOVICS József, *Gyöngyösi christianus* = GYÖNGYÖSI István, *Rózsakoszorú*, kiad., jegyz. JANKOVICS József, Bp., Balassi, 2002, (Régi Magyar Könyvtár Források 12), 259.

rózsakoszorút köt, amelyeket átad Szűz Máriának. Az öt rózsakoszorú maga a mű, amelyet a lélek-Gyöngyösi ad át Szűz Máriának, elnyervén ezáltal a kegyelmet.

Azt hiszem, felesleges is külön felhívni a figyelmet a Gyöngyösi művéből áradó rengeteg Zrínyi-allúzióra és analógiára. Ha valaki, hát Gyöngyösi megértette, és pontosan úgy értette a *Syrenának* mint kötetnek az üzenetét, ahogyan azt Bene Sándor is értelmezte monográfiájában. És van még egy fontos hozadéka a *Rózsakoszorúnak*. Mégpedig az, hogy Gyöngyösi világossá teszi három már eddig is agyonértelmezett fogalom jelentését: 1. a fabula nem más, mint az ókori, pogány mitológia, 2. a história a res gesta, a „lött” dolgok, a valós történelem, 3. az igaz história az „igaz valóság” és „valóságos igazság” pedig a bibliai történet. Ez utóbbi persze első pillantásra ugyanolyan csodás és poétai költeményes, mint a fabulás pogány mitológia (a szűz gyereket szült, angyalok jönnek le az égből, a halott feltámad stb.) de mégis igaz, sőt még igazabb is annál a valóságnál, amit érzékelünk.

Úgy vélem tehát, hogy Gyöngyösiben az 1.0-s értelmezői közösség egyik tagját üdvözölhetjük, aki a „historiográfia műfajait és imitációs-reprezentációs eljárásait, az igazság és a fikció” (108) egymáshoz való viszonyát minden bizonnyal pontosan úgy értette, ahogyan Zrínyi. Őbenne fellelhetjük a fentebb hiányolt eruditus 17. századi magyar olvasót, még akkor is, ha Esterházy Pál az *Egy csudálatos ének*ben úgy vélte, hogy a *Syrena*-kötet olasz, görög, deák irodalmiságára kortársai nem rezonáltak.

Láthattad, mikor beszéllett
Olasz, görög, deák, német
Hanem olyan semmi nemzet
Ilyen nyelvet meg nem érthet.¹²

Kovács Sándor Iván így értelmezte ezt a strófát: „Azaz a magyar nemzetnek (értsd: a magyar nemességnek) süket volt a füle a görög–deák, olasz–német (tehát az irodalmi) programformulázásra [Zrínyi irodalmi programjáról van szó. – N. L.] Még azt is jellemzőnek tartom, hogy ez a felsorolás a Zrínyire annyira jellemző olasszal, az ő második irodalmi kultúrájával kezdődik.”¹³ Azaz a nagyszombati egyetemet (ahol feltehetően Gyöngyösi István is tanuló társa volt) frissen abszolváló Esterházy Pál pontosan értette, hogy kortársai mit nem értenek/érthetnek Zrínyiből. Nem folytatom tovább, mert úgy vélem, ennyiből is látszik az, hogy Bene Sándor monográfiája újabb kutatások fele ösztönöz, amelyek, véleményem szerint, meg fogják erősíteni a szerző téziseit, és ezáltal pontosabb képünk lesz majd az 1.0-s olvasóközönség esztétikai és poétikai ismereteiről, valamint olvasási és értelmezési stratégiáiról.

Sikerült-e bizonyítania Bene Sándornak alaptézisét, miszerint „Zrínyi Miklós az első modern magyar költő”? (15). Nemcsak az én, hanem a kötetéről készült más recenzióíró véleménye szerint is, igen. Íme, két jellemző idézet: „Zrínyi szövegvilága

¹² RMKT, XVII/12, 543.

¹³ Kovács Sándor Iván, *Esterházy Pál: Egy csudálatos ének* = Uő, „*Eleink tündölősége*”, i. m., 55.

[Bene Sándor műve nyomán – N. L.] kiszabadult az irodalomtörténeti múzeumból, a kortársunk, kísérőnk, eleven vitapartnerünk lett.”¹⁴ „Zrínyi Miklós nem tiszteletre méltó, a tőlünk egyre messzebb távolodó régiség költője, ellenkezőleg, mondandója ma is közvetlenül érint bennünket, még akkor is, ha ezt már nehezen vesszük észre.”¹⁵ Úgy vélem azonban, hogy Bene Sándor monográfiája bizonyítéka annak, hogy a tét sokkal nagyobb annál, minthogy Zrínyi modern vagy nem modern költő. A tét, legalábbis ahogyan azt jómagam olvastam ki Bene Sándor vaskos könyvéből, a következő: van-e értelme még a régi magyar irodalommal foglalkozni? Pontosabban: meg tudunk-e győzni másokat arról – mi, régi magyar irodalommal foglalkozó filológusok, akik számára ez nyilvánvaló –, hogy munkánknak van értelme, és hogy az erőforrások bőségkosarából, ha nem is egyaránt a többiekkel, de azért valamicskét mi is vehetünk? Nem véletlenül használtam írásom elején a heroikus jelzőt Bene Sándor munkájára, mert ahogy Zrínyinek heroizmusra volt szüksége arra, hogy egy ironikus korban hőseposzt írjon, úgy Bene Sándornak is heroikusan kellett küzdeni azért, hogy bebizonyítsa: a régi magyar irodalom nem halott, elfelejtett anyag. A francia sztárfilozófus Michel Onfray több előadásában is kifejtette, főként Victor Segalen művei alapján, hogy kívülről egyetlen kultúra sem győzhető le és nem is gyarmatosítható. Csak akkor lehet legyőzni egy másik kultúrát, ha az már belülről is megroppant, és pusztulásnak indult. Onfray szerint az első lépés a pusztulás felé a múlt leértékelése, haszontalannak bélyegzése és végül elfelejtése. Még ha netán el is indultunk volna ezen az úton, Bene Sándor kötete mindenképp komoly akadályt fog képezni a továbblépésben.

Nagy Levente

¹⁴ CSEHY Zotán, *A legmodernebb szirén*, ÉS, 66(2022. ápr. 1.), 13. sz., 12.

¹⁵ MINK András, *Kortársunk, Zrínyi*, ÉS, 66(2022. ápr. 1.), 13. sz., 12.